

SANTA MARIA DEL MAR. PROMOCIÓ ARTÍSTICA, MEMÒRIA I DEVOCIÓ¹

JOAQUIM GRAUPERA GRAUPERA
Amics de l'Art Romànic - IEC - Maresme Medieval

RESUM

Una gran part dels habitants del quarter de Vilanova del Mar de la Barcelona baixmedieval va experimentar un important enriquiment amb el benefici que reportava el comerç iniciat al segle XIII amb la Mediterrània. Membres que ostentaven càrrecs a l'administració pública (notaris, escrivans de ració...) o relacionats amb la mar (comerciants, armadors...) van assolir un ascens social que, juntament amb una política matrimonial i una compra de jurisdiccions, els va portar, a la llarga, a ennoblir-se. Aquest auge social es va traduir, entre altres coses, en el patrocini d'una capella privativa a la parròquia de Santa Maria del Mar, centre religiós del barri. El fet que l'antic edifici parroquial de Santa Maria de les Arenes hagués esdevingut insuficient pel creixent nombre de patrocinadors de capelles va portar a emprendre la construcció d'una nova església gòtica que esdevindria l'actual Santa Maria del Mar. En aquest estudi es detalla el procés que resultà de la promoció artística d'aquests promotors de capelles i l'impacte que tingué en l'àmbit

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXVIII (2018-2019), p. 83-106
ISSN: 0214-4573

¹ El contingut d'aquest article reflecteix allò que s'exposà a les conferències efectuades pel seu autor a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, el dia 14 de novembre de 2016, dins la jornada «Santa Maria del Mar revisitada», organitzada pel Grup de Recerca Reconegut *Edificis i escenaris religiosos medievals a la Corona d'Aragó* (AGAUR 2014 SGR110) IRH-UdG, l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR) i l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, i el dia 18 de Març de 2019, al mateix indret, dins del XXXIII Cicle de Conferències «La Barcelona baixmedieval», organitzat per l'Associació Amics de l'Art Romànic, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

artístic l'adquisició del mobiliari litúrgic necessari, tant per a les celebracions litúrgiques a les capelles com per a l'activitat comunitària dels preveres beneficiats.

PARAULES CLAU: Santa Maria del Mar, retaules, mobiliari litúrgic, cors gòtics, beneficiats, promotors artístics, advocacions religioses, Santa Maria de les Arenes

ABSTRACT

A large part of the inhabitants of Vilanova del Mar, quarter of the late medieval Barcelona, experienced an important enrichment due to the benefit of trade in the Mediterranean that had started in the 13th century. Members who held positions in the public administration (notaries, ration clerks ...) or related to the sea (merchants, ship owners ...) achieved a social promotion that together with a marriage policy and a purchase of jurisdictions brought about their ascension into nobility. This social boom was translated, among other things, into the sponsorship of a private chapel in the parish of Santa Maria del Mar, a religious center in the neighborhood. The fact that the old parish building of Santa Maria de las Arenas had become insufficient by the growing number of chapel sponsors led to the construction of a new Gothic church that would be the current Santa Maria del Mar. This study details the process that resulted from the artistic promotion of these chapel promoters and the impact that the acquisition of the necessary liturgical furniture had on the artistic field, both for the liturgical celebrations in the chapels and for the community activity of the benefited presbiters.

KEYWORDS: Santa Maria del Mar, altarpieces, liturgical furniture, Gothic choirs, beneficiaries, artistic promoters, religious advocations, Santa Maria de las Arenes

L'edifici precedent de Santa Maria de les Arenes. L'augment dels promotors i la necessitat de renovació

L'origen de l'església de Santa Maria del Mar és encara incert i poc conegut. Apareix per primer cop a la documentació l'any 998 sota l'advocació de Santa Maria de les Arenes (*Sancte Maria de littore maris*). S'atribueix aquest topònim a la seva ubicació prop dels arenals de la platja de Barcelona.² Al voltant d'aquest tema, estudis actuals, no exempts de polèmica,³ han intentat situar l'amfiteatre romà de Barcelona a l'indret que ocuparia l'actual basílica. Per corroborar aquesta afirmació es basen en la disposició de certs carrers prop de la font gòtica de la plaça de Santa

² Maria Lluïsa RAMOS I MARTÍNEZ, «Santa Maria del Mar», a *Catalunya Romànica. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, vol. XX, Barcelona, 1992, p.39.

³ Jordina SALES CARBONELL, «Santa María de las Arenas, Santa María del Mar y el anfiteatro romano de Barcelona», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 21 (2011), p. 61-73; Luis CONDE MORAGUES, «Hipótesis sobre la posible identificación del anfiteatro de Barcino», *Pyrenae*, núm. 44/2 (2013), p. 47-68; Jordina SALES CARBONELL, «Sobre los "anfiteatros" de Barcino. A propósito de una nueva hipótesis», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 24 (2014), p. 379-382.

Maria, com el carrer de les Caputxes i altres, que dibuixarien en el seu traçat la disposició d'una part de la graderia de l'amfiteatre.

L'any 1966, abans de l'inici de les obres que preveïen la construcció d'un nou altar i d'una cripta sota del presbiteri, es va dur a terme una campanya d'excavacions arqueològiques, dirigides per Marià Ribas. En aquests treballs es va exhumar una necròpoli de l'Antiguitat tardana, datada entre els segles IV i VI, amb un total de 102 enterraments obrats en tègula, àmfores reaprofitades i alguns en caixes de fusta característics d'aquesta etapa. Set anys més tard, el 1973, es va dur a terme una nova intervenció arqueològica una mica més al sud-oest de l'anterior, que documentà la continuació de la zona funerària amb deu inhumacions més. Finalment, l'any 2007 es van realitzar uns sondejos arqueològics a l'interior de l'església que, encara que molt puntuals, han afegit noves dades. Aquesta necròpoli seria la que contindria les despulles de santa Eulàlia trobades pel bisbe Frodoí, el 23 d'octubre del 877. El 10 de juliol del 1339, Pere el Cerimoniós, davant una gran afluència de públic, va ordenar el trasllat definitiu de les relíquies al sepulcre gòtic de la cripta de la catedral de Barcelona.⁴ Seguint aquesta hipòtesi, la primitiva església estaria situada en el lloc on es va soterrar el cos de la màrtir santa Eulàlia per sant Fèlix i els seus seguidors. Es tractaria originalment, doncs, d'una església de tipus martirial *ad sanctos* que veneraria les relíquies de la màrtir.⁵

Des de l'etapa altmedieval, l'edifici va aixopugar les funcions parroquials de la Vilanova de la Mar, barri a extramurs de la ciutat, on s'aplegaren els veïns que pel seu ofici es relacionarien d'una forma o altra amb el mar i necessitaven estar prop de la costa (armadors, mercaders i bastaixos de ribera, etc.). El desenvolupament econòmic de la Corona d'Aragó i l'expansió comercial vers la Mediterrània a partir del segle XIII va portar com a conseqüència un auge econòmic i social del barri de Vilanova del Mar.⁶ A banda de l'activitat comercial i l'expansió territorial i comercial a la Mediterrània abans esmentada, aquesta etapa expansiva va comportar també la necessitat d'una administració urbana i estatal més complexa, amb la necessitat de dotar a aquestes funcions d'un cos d'administració especialitzat (funcionaris de la

⁴ Josep BRACONS i Maria Rosa TERÉS, «La Catedral de Barcelona», a *L'Art Gòtic a Catalunya. Arquitectura*, vol. I, *Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 274-301.

⁵ Malgrat que no s'han trobat evidències arqueològiques, la primitiva església paleocristiana o visigòtica seguirà un esquema semblant a la construïda a l'amfiteatre romà de Tarragona, dedicada a la memòria del martiri del bisbe sant Fruituós i els seus diaques sant Euguri i sant Eulogi.

⁶ Dos dels promotors de la segona meitat del segle XIII es van enriquir durant la conquesta de Mallorca amb Jaume I. Berenguer Durfort fou nomenat el 1227 lloctinent del batlle de Barcelona, i durant la conquesta de Mallorca fou un dels dos batlles nomenats per Jaume I d'Aragó per comissionar els territoris musulmans que se li sotmeteren; el 1239 va ser nomenat batlle general del Regne de Mallorca, càrrec que exercí fins al 1242. Després retornà a Catalunya, i el 1249 fou nomenat conseller del recentment creat Consell de Cent. Pere de Moranta també es troba documentat a Mallorca el 2 de gener de 1243, quan estableix a Ramon de Lombala, Bernat de Malgrat i Guillem Casta l'alqueria Beniamden, que tenia per Nunyo Sanç en el terme de Catí a l'illa. Ramon ROSSELLÓ VAQUER, *La ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*, Felanitx, 2001, p. 17.

Cort Reial o el Consell Municipal, notaris i juristes). Certes famílies residents en aquest barri o quarter de la ciutat s'enriquiren amb aquests canvis i arribaren a copar aquests oficis, amb el consegüent augment en prestigi social i en riquesa. Eren els anomenats prohoms (*probi homines*), equiparats a la baixa noblesa, molts dels quals, amb el temps, esdevindrien rendistes, en comprar certes jurisdiccions prop de la ciutat a membres arruïnats de la baixa noblesa tradicional.⁷

La primitiva església romànica de Santa Maria de les Arenes apareix esmentada de forma sovintejada en la documentació dels segles XI i XII; sabem que des de l'any 1006 la capellania va dependre directament dels canonges de la seu barcelonina, fet que va ser confirmat amb una butlla pel papa Pasqual II (1099-1118).⁸ A causa dels canvis socioeconòmics abans descrits, l'església parroquial de Santa Maria de les Arenes va esdevenir petita i insuficient per acollir la feligresia creixent; a més, va començar a presentar problemes d'espai pel creixent nombre de preveres beneficiats i la necessitat d'altars nous.⁹

«Se habían aumentado ya tanto los vecinos locales de Santa María del Mar, que la iglesia, a pesar de ser muy grande, como todavía lo demuestran sus ruinas, y a pesar de haberse engrandecido todavía más con varias capillas que se construyeron y se levantaron de nuevo a ella contiguas, deformándola en gran manera, como frecuentemente sucedía en otras iglesias de la antigüedad, con todo no era capaz para la gran muchedumbre de fieles que venían al templo [...]. Por esto determinaron los Parroquianos reedificarla de nuevo, dándole la capacidad necesaria con una forma homogénea, compacta y en regla, y digna de una gran magestad, y sin tocar la iglesia antigua, emprendieron muy cerca de ella la gran fabrica del magnífico Templo que aun hoy admiramos.»¹⁰

Per dotar la parròquia que centralitzava els oficis religiosos del barri del prestigi corresponent, l'1 d'octubre del 1324 el Bisbe Ponç de Gualba es va veure amb la necessitat de convertir Santa Maria de les Arenes en el centre d'un arxidiaconat.¹¹ El primer que va ostentar el nou càrrec de vicari perpetu va ser el promotor d'aquest

⁷ Joaquim GRAUPERA GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2012, p. 36-38; ID., «Materials prefabricats en pedra de Montjuïc (Barcelona) en època gòtica. Artífexs i mecanismes d'explotació», a Pilar GIRÁLDEZ i Màrius VENDRELL (coord.), *Bella Pedra Vella: explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 149-166.

⁸ M. L. RAMOS, «Santa Maria del Mar...», p. 39.

⁹ Bonaventura BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria del Mar. Monografia històrico-artística*, vol. I, Barcelona, 1925, p. 51.

¹⁰ Carlos Nicolás MIRABELL, *Una visita a la gran basilica, capilla real e iglesia parroquial de Santa Maria de la Mar de Barcelona*, Barcelona, 1849, p.10; Julia BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, «Santa Maria del Mar: Un enclave cultural de la antigüedad tardía en el *suburbium* de Barcino», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, època II, núm. 7 (2011), p. 105.

¹¹ Anys més tard, el 1413, el bisbe Francesc Climent dit Saperà (1348-1430) va determinar amb més concreció les rendes que podia percebre l'ardiaca del Mar per exercir les seves funcions. Aquest càrrec va ser vigent fins a la reforma de 1835.

ANY	ADVOCACIÓ /DEDICACIÓ	PROMOTOR
1166 ?	Sant Llorenç	Bernat Marcús
1206	Sant Miquel	Sança Marcús
1257	Santa Margarida	Berenguer Durfort
1262	Santa Maria Magdalena	Pere Moranta
1269	Sant Jaume	Jaume Sabastida
1286	Sant Pere	Bernat de Quadres, àlies Sabater
1287	Sants Joans	Pere de Roca
1304	Santa Anna	Pere de Guardiola
1322	Sant Gabriel	Elisenda de Canyelles
1324	Sant Vicenç i Santa Úcia	Arnau de Bosquets
1338	Corpus	Berenguera, mare de Bernat Llull
1329	Sant Salvador	Arnau Sescomes

FIGURA 1: Taula de beneficis documentats a Santa Maria de les Arenes prèvia a la construcció de l'església gòtica (abans del 1328) [J. Graupera. Procedència informació: Bassegoda, 1925, vol.1, p. 46, p. 26; Borau, 2003, p. 374-375]

procés, el canonge Bernat Llull, membre d'una important família de comerciants de Vilanova del Mar.¹² Lligat a aquest nou estatus eclesiàstic de la parròquia, va caldre també bastir un nou edifici que fos adient, l'edifici que ara ens ocupa. Les obres van començar l'any 1329, durant la prelatura del bisbe Ponç de Gualba i sota la direcció dels mestres d'obra Berenguer de Montagut i Ramon Despuig.

El primitiu edifici de Santa Maria de les Arenes, com ja hem vist, ja s'havia anat ampliant amb la fundació de nous altars i capelles laterals (fig. 1). Els promotors d'aquests beneficis van ser famílies benestants que residien en la part més luxosa del quarter del Mar proper a la parròquia, centrades a la zona delimitada pel carrer Argenteria, el carrer Montcada i el carrer del Born fins al Pla d'en Llull.¹³ Aquesta part era la zona menys poblada del quarter (10 % del total) i contenia els habitants més benestants del mateix. Una de les famílies més antigues com a promotors artístics a Santa Maria del Mar eren els Marcús. Bernat Marcús va ser un burgès barceloní fill de banquer, que es va enriquir amb el control del correu per Europa per a la incipient burgesia comercial; estandarditzà preus i rutes i esdevingué un pioner en

¹² Coral CUADRADA, Daniel DURANT DUELT i Alejandro MARTÍNEZ-GIRALT, *El Fons Llull de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà*, Tarragona, 2018, p. 11-37.

¹³ Cristina BORAU, *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XV*, Barcelona, 2003, p. 180.

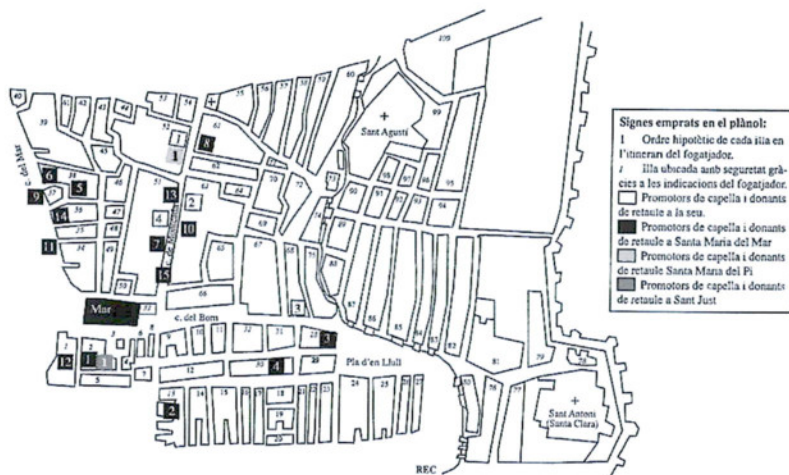

FIGURA 2: El Quarter de Mar en el darrer quart del s. XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule [Font: Borau, 2003, p. 180]. Promotors a la Seu: 1- Guillem Oliver, notari de la casa del Rei; 2- Pere Desval, tresoreria del Rei; 3- Vidua d'Huguet de Cardona, escrivà de ració i 4- Jaume Pastor, tresoreria del Rei; Promotors de Santa Maria del Mar: 1- Jaume de Gualbes, ciutadà draper; 2- Raimon Dusai, ciutadà i conseller de la ciutat; 3- Descendent de Galcerà Llull, ciutadà; 4- Ramon Savall, ciutadà; 5- Francesc Grony, ciutadà i batlle de barcelona; 6- Marió, filla de Bernat Serra ciutadà i vídua de Pere de Mollet, mercader; 7- Descendents de Francesc i Jaume Rovira, sotstresorer i escrivà de ració del rei; 8- Gibert de Fàbrega, parador de draps de llana; 9- Descendent d'Arnau Ballaró draper; 10- Bonanat Saperà, cavaller; 11- Agnès vídua de Joan, mercader; 12- Jaume Cavaller, ciutadà honrat; 13- Ramon Sabastida, mercader; 14- Jaume Solà, mercader; 15- Berenguer Roudor, ciutadà; Promotors de Santa Maria del Pi: 1- Bernat Serra, Batlle General de Catalunya; Promotors de Sant Just i Pastor: 1- Joan Martí, algutzil del rei [Font: Borau, 2003, p. 180]

aquesta matèria. És conegut per haver fet construir el 1166 en uns terrenys cedits per ell, un cementiri per als pobres, un hostel i una capella dedicada a la Mare de Déu de la Guia. També va finançar un hospital dit d'en Marcús, situat a l'actual placeta d'en Marcús, al costat de la capella del mateix nom, que es fusionaria amb l'hospital de la Santa Creu de Barcelona el 1401. Va participar també com a conseller en el govern dels comtes-reis Ramon Berenguer IV i Peronella.

Durant els segles XIII i XIV fundaren beneficis membres de les principals famílies assentades en el barri, famílies que s'enriquieren amb el comerç i amb importants lligams amb l'administració municipal i reial, com els Durfort, Sabastida, Sescomes, Dusai, etc. (fig. 2).¹⁴

¹⁴ *Ibidem*, p. 182-186, 191-192, 220-222, 227-230.

Els promotors i beneficis de les capelles: mecanisme i funcionament

La construcció de la nova església gòtica de Santa Maria del Mar es va iniciar des dels peus de l'edifici i va anar avançant fins a l'altar. Per respondre a aquesta necessitat de dotar d'un nou espai més gran que possibilités el fet de poder donar cabuda a l'increment de nombre de beneficis i capelles privatives d'aquestes famílies benestants, es va concebre l'estructura de l'edifici com un espai envoltat perimetralment de capelles. Durant la primera fase de les obres (1329-1340 aproximadament), es bastiren les capelles del peu de l'edifici, on se situaren, en primer lloc, els altars que ja tenien benefici en l'antiga parròquia de Santa Maria de les Arenes. Posteriorment, a mesura que s'anaven completant les capelles en tot el seu perímetre s'anaven adjudicant a nous promotors que sol·licitaren la tinença d'una capella privativa.

La fundació del benefici a les noves capelles tenia com a objectiu atraure la protecció del sant/santa titular per protegir els membres de la família dels promotors i les seves possessions materials, i també per assegurar la manutenció continuada i a perpetuïtat d'un prevere per tal que intercedís davant Déu per la salvació de les ànimes dels membres del clan familiar. L'interès d'aquestes famílies benestants en tenir capella pròpia a Santa Maria del Mar obeïa també a un element de prestigi; la capella esdevenia un espai representatiu per manifestar-lo exteriorment, i en alguns casos també era el lloc de sepultura dels membres difunts de la nissaga. Aquest darrer cas no és molt destacable a Santa Maria del Mar, ja que solament nou dels beneficis presenten tombes pròpies de la família del fundador (fig. 3).¹⁵

La capella estava administrada per un prevere beneficiat, el qual havia de dedicar-se a celebrar misses en honor al sant/santa objecte de la devoció de la mateixa, i de cuidar del manteniment i vetllar pel bon estat de l'altar i el seu mobiliari litúrgic. També percebia, a càrrec del fundador del benefici, una sèrie de rendes de forma regular i perpètua que permetien poder viure i exercir la funció de beneficiat.¹⁶ L'altar de la capella, on se celebraven aquestes misses, era escollit pel fundador del benefici. Al principi, els fundadors van finançar un nou altar, però un cop aca-

FIGURA 3: Sepulcre de l'ardiaca Bernat Llull, primer promotor de l'església a la capella del Corpus. [Fotografies: J. Graupera, 2016]

¹⁵ *Ibidem*, p. 447.

¹⁶ *Ibidem*, p. 269-270.

bada la construcció de l'església, molts dels altars van acollir més d'un benefici, fet que ens porta a tenir capelles amb més d'una advocació.¹⁷

Al terme parroquial de Santa Maria del Mar, dels vint-i-tres promotors comptabilitzats, setze van promoure capelles a la pròpia parròquia, cinc van promoure capella privativa a la catedral –segurament perquè era més rellevant, ja que eren membres que treballaven a la cúria reial– i solament un va crear benefici a Santa Maria del Pi, per proximitat. Com hem avançat, la majoria residia prop de la parròquia i dins el quarter de Vilanova del Mar; els oficis predominants eren els de mercaders, canvistes i càrrecs vinculats a l'administració reial, fet que els donava el prestigi i la capacitat econòmica necessària per poder sufragar les despeses que obligava la creació d'un benefici. També tenim documentat que alguns membres d'altres parròquies van optar per promocionar capelles a Santa Maria del Mar. Tres promotors provenien de la parròquia de Sant Just i Pastor. El canvi de parròquia es deu a la proximitat al lloc de residència i al parentiu amb altres promotors de capelles que ja tenien capella pròpia a Santa Maria del Mar (fig. 4).¹⁸

Malgrat que la pràctica totalitat dels promotors són particulars, podem parlar d'algunes excepcions. El gremi dels macips de ribera o bastaixos de capçana és l'únic que tenim documentat com a corporació que va promoure l'erecció d'una capella. En aquest cas, va ser la capella de Santa Tecla i Sant Macià, situada darrera l'altar presbiterial i documentada el 1384. El 1583 es va traslladar a la capella de Sant Bartomeu, que havia estat ocupada prèviament des del 1349 per la família Monac. Els bastaixos treballaven regularment a la ribera de la mar, d'on prové la denominació habitual, i s'encarregaven de transportar les mercaderies des de les platges o els molls fins a la duana i els magatzems de particulars, i viceversa. Els bastaixos es feien responsables dels productes que transportaven. A Barcelona, l'ofici el tenim documentat des del 1268. Gràcies al servei de transportar, des del 1323, la pedra de Montjuïc per a l'obra de Santa Maria del Mar, la qual prestaren gratuïtament, els bastaixos de ribera aconseguiren tenir capella pròpia i constituir-se en confraria. Un altre promotor excepcional va ser la pròpia monarquia. En el moment fundacional, segons testa una de les làpides situada a la porta de ponent, el rei Alfons el Benigne (1299-1336) va participar en la col·locació de la primera pedra després de la conquesta de Sardenya.¹⁹ El seu fill Pere el Cerimoniós va contribuir, l'any 1368, cedint el dret d'explotació d'una pedrera anomenada «La Roca» i fent donacions de quantitats importants, com 10.000 sous l'any 1373 i 100 florins més en anys successius, destinats a la restauració d'una clau de la volta que havia quedat malmesa.²⁰ D'aquesta manera, es va finançar

¹⁷ B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar. Monografia...*, p. 141-152.

¹⁸ *Ibidem*, p. 108-110; C. BORAU, *Els promotors...*, p. 170-171.

¹⁹ «En nom de la Santa Trinitat a honor de Madona Sancta Maria fo començada la obra daquesta esgleya lo dia de Sancta Maria de Mars en l'any MCCCXXVIII, regnant Nafos per la gracia de Déu Rey Darago qui conques lo regner de Sardenya», B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar. Monografia...*, p. 50.

²⁰ Joaquim GRAUPERA, «Usos, artífexs i comerç de la pedra de Montjuïc de Barcelona a l'època

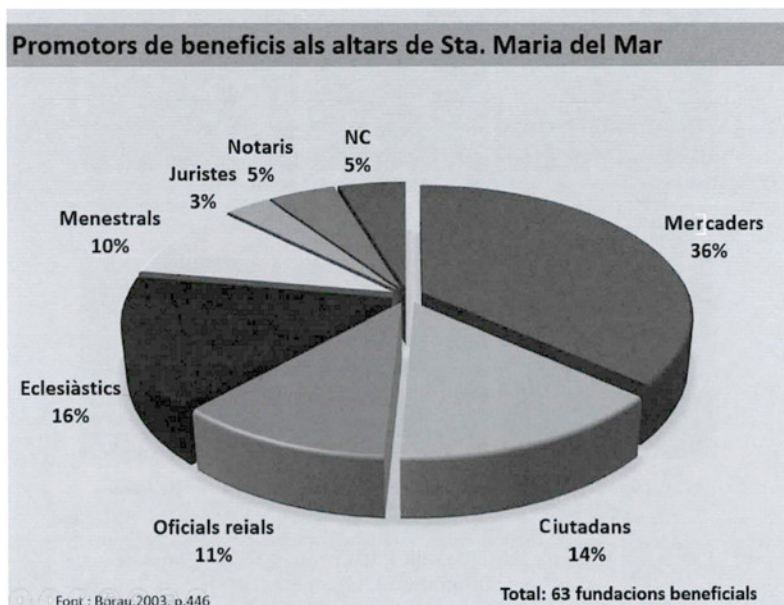

FIGURA 4: Procedència social dels promotors de capelles a Santa Maria del Mar
[J. Graupera. Procedència informació: Borau, 2003, p. 180]

la coberta d'una part de la volta de la nau principal el 1380; gràcies a això, la clau de volta inclou la imatge eqüestre del seu pare, el rei Alfons. Aquesta va haver de ser restaurada, en quedar malmesa per l'incendi del 1379.²¹

El fet de promoure la capella donava als seus promotors dret a representar l'escut familiar a la capella com a testimoni del propietari del benefici. Aquests escuts, omnipresents a quasi totes les capelles perimetrals, els podem trobar situats a les claus de volta, als murs de la pròpia capella o a les mènsules que sustenten les voltes (fig. 5).²²

medieval», a Francesca ESPAÑOL i Joan VALERO (ed.), *Les pedreres medievals a la Corona d'Aragó*, Barcelona, 2017, p. 237-256.

²¹ B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar. Monografia...*, p. 55; Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eva*, Barcelona, 1907-1921, Edició facsimil, 2000, vol. 2, doc. CCXXI; Josep BRACONS i CLAPÉS, «Santa Maria del Mar», a *L'Art Gòtic a Catalunya. Arquitectura*, vol. II, *Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2003, p. 74.

²² Bonaventura BASSEGODA i AMIGÓ i Josep M. DE ALÒS i DOU, *La Iglesia y la heràldica de Santa Maria del Mar de Barcelona*, Barcelona, 1925; B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar. Monografia...*, p. 425-435.

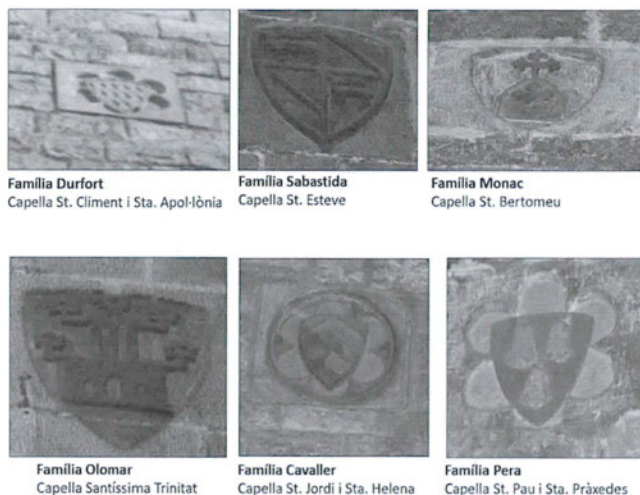

FIGURA 5: Exemples de l'heràldica dels promotors d'algunes de les capelles [Fotografies: J. Graupera, 2016]

En alguns casos el creador del benefici nomenava un patró. Aquest podia ser un hereu familiar, un ardiaca, un vicari perpetu... Era qui autoritzava o prohibia la renúncia del beneficiat i en triava un altre si era el cas. També podia autoritzar o prohibir la venda o arrendament de la dotació del benefici (finques, cases...).

La tria de l'advocació de la capella podia tenir motius diversos. En algunes ocasions coincideix amb el nom del fundador, com el cas de Francesc Sabastida, el qual dedica la capella a sant Francesc, en altres l'advocació indica el lloc de provenença, com el cas de Bernat Sabater, que posseïa un mas a Santa Eulàlia de Ronçana i dedica la capella a santa Eulàlia, patrona de la parròquia d'origen, o també la capella de Sant Andreu promoguda per Guillem de Preixana, provinent de la parròquia de Sant Andreu de Gurb. En una gran part de casos la documentació no ofereix pistes sobre l'elecció, i les raons es fan difícils de detectar: podrien ser per les virtuts que representava el sant (caritat, pietat, etc.), l'afinitat o simpatia en haver llegit relats hagiogràfics, o altres raons que se'ns escapen (fig. 6).²³

Per il·lustrar allò que implicava la creació d'un benefici podem citar l'e-

²³ C. BORAU, *Els promotors...*, p. 462-473.

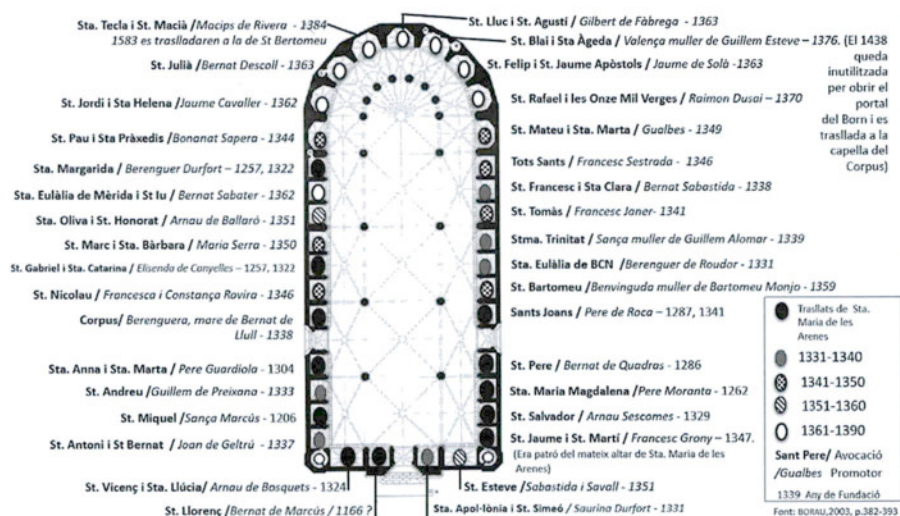

FIGURA 6: Advocacions de les capelles i data i promotor d'establiment del benefici
[J. Graupera. Procedència informació: Bassegoda, 1925, vol. 1; Borau, 2003]

xemple del testament de Bernat Sabater, redactat el 15 de març del 1362 davant del notari Guillem Sanhilarí i executat el 31 d'agost del 1363, un cop finat el promotor. Aquest document descriu la voluntat de fer la fundació d'un benefici en honor a sant Iu i santa Eulàlia de Mèrida en una capella de Santa Maria del Mar. Com a benefici per poder mantenir la fundació atorga diversos béns immobles i es compromet a sufragar les despeses dels objectes necessaris per al culte (un calze, peces de roba necessàries per a l'oficiant, l'encàrrec d'un petit retaule amb la història de sant Iu i santa Eulàlia, un Missal mixt, etc.). Es compromet a fundar quatre aniversaris, un d'ells el dia de la seva mort, quan es cantaria missa a la capella. També inclou les despeses pertinents per tal que una làmpada cremi a la capella, a més d'un ciri de 6 lliures que s'encengui durant l'eucaristia. Estableix com a patrons el vicari perpetu de Santa Maria, els hereters del Mas Sabater de Santa Eulàlia de Ronçana mentre fossin de la seva sang i el guardià dels Framenors.²⁴

²⁴ B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar. Monografia ...*, p. 71-72.

La dotació de les capelles i el seu mobiliari litúrgic

La manca de documentació a l'Arxiu de Santa Maria del Mar degut a la seva destrucció i dispersió en diversos períodes fa que hi hagi poques dades conservades sobre aquest tema al propi arxiu parroquial. Les visites pastorals testen l'existència d'un retaule, però en comptades ocasions presenten descripcions detallades dels mateixos i de la resta de mobiliari litúrgic. Tot depèn de l'estil narratiu del visitador. Molts cops es limiten a dir que estant decents i en bon estat. A les capelles on es va fundar més d'un benefici trobem l'existència de diversos retaules representatius. Això feia que s'acumulessin retaules o que se'n fessin de nous que incorporessin totes les advocacions afegides. De les trenta-cinc capelles originals, ben entrat el segle XVI, disset tenien ja doble advocació. Com a exemple, podem citar la descripció que es realitza de l'altar de Sant Esteve a la visita pastoral del 1574, on apareixen descrits diversos altars:

«Item super dictum altare est quoddam retabulum ligneum antiquum, in quo est depicta imago et vita sancti Stephani [...] In latere vero sinistro est quoddam retabulum ligneum in quo sunt depicte imagines sancti Benedicti et [Rochi] [...]. In latere vero dextro est quoddam retabulum parvulum de tela, in quo est depicta imago sancti Lupi...»²⁵

A partir de les visites pastorals efectuades a Santa Maria del Mar podem certificar que a finals del segle XV, de les trenta-cinc capelles, solament vint-i-quatre estaven dotades de retaules i a tres d'elles hi havia més d'un retaule (les capelles de Sant Miquel, Sant Esteve i la capella del Corpus). Dotze retaules van ser substituïts per altres de nous a llarg del segle XVI, deu dels quals es justifiquen per l'aparició d'un nou culte, fet que provoca que l'antiga advocació desaparegui del nou retaule.²⁶ Cristina Borau, en el seu treball sobre els promotors a les esglésies de Barcelona, va publicar el seguiment de sis retaules de Santa Maria del Mar a partir de les visites pastorals des del segle XIV al XVI.²⁷ El de la capella de Santa Eulàlia de Barcelona no apareix esmentat fins a la visita pastoral del 1549. Es descriu a la vista amb els escuts de Francesc Marlès, promotor de la capella del 1387. El 1598 consta que també té una imatge de sant Raimon de Penyafort. A la capella de la Santíssima Trinitat es té notícia del retaule el 1349 i apareix descrit a la visita pastoral del 1498. Aquest va ser reemplaçat possiblement en un moment indeterminat entre els segles XV o XVI per un altre de més modern. El 1370, Isabel, nora de Ramon Dusai, va disposar en el testament la confecció d'un retaule dedicat a sant Rafael i les Onze Mil Verges per a la seva capella. El retaule apareix esmentat per

²⁵ Arxiu Diocesà de Barcelona, Visita Pastoral, vol. 38 (1574), f. 55. C. BORAU, *Els promotors...*, p. 477.

²⁶ C. BORAU, *Els promotors...*, p. 525-526.

²⁷ *Ibidem*, p. 514-527.

primera vegada a la visita pastoral de 1504. La descripció que se'n fa en la visita de 1598 fa suposar que l'original havia estat reemplaçat per un altre de més modern entre el 1584 i 1598. Tant a la capella de Santa Margarida com a la capella de Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida, els retaules pertinents al segle XVII encara no s'havia reemplaçat per altres de nous. El primer s'esmenta per primer cop el 1363 i el segon apareix citat per primer cop el 1498, tot i que en el testament de Bernat Sabater, datat a 1363, el fundador de la capella ja deixa constància que s'ha de fer el retaule. Pel que fa a la capella de Sant Honorat i Santa Oliva, sabem que a l'any 1351 s'estava construint el retaule, perquè el visitador demana que es finalitzi en el termini d'un any; encara es conservava al segle XVII, ja que no havia estat reemplaçat. També es conservava en el segle XVII el retaule original a la capella de Sant Marc i Santa Bàrbara. Aquest apareix esmentat en una visita pastoral del 1498, però es descriu amb l'heràldica del promotor de la capella del 1350. De l'últim que en tenim notícia a partir de les visites pastorals és del de la capella de Santa Anna. El 1498 es descriu l'existència d'un retaule, però no sabem si ja hi era des de la fundació del benefici l'any 1363 o si es va realitzar en algun moment del segle XV. Sabem, però, que el 1625 va ser reemplaçat per un de nou.

Com hem vist, a partir de les descripcions de les visites pastorals no sabem res sobre l'autoria dels retaules. Una font que ens pot facilitar aquesta informació és el fons de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.²⁸ És a partir d'aquesta documentació que coneixem l'autoria d'alguns d'ells. Tenim notícia que l'any 1416, el doctor en lleis Ramon Grau va encarregar un retaule a Lluís Borrassà per a la seva capella. El 24 de gener de 1429 es van signar les capitulacions entre el prevere Bernat Boyons com a representant dels obrers de Santa Maria del Mar de Barcelona i el mestre d'obres Jaume Albiol per la construcció d'una volta per a la capella de Sant Martí.²⁹ També tenim dades sobre l'elaboració per part del taller de Bernat Martorell l'any 1435 de dos compartiments amb escenes de la Resurrecció i la Pentecosta que havien de formar part del retaule major. Concretament, Bernat Martorell contracta el daurat de dues taules per al retaule major, que es van poder salvar de l'obra del nou retaule barroc i de la destrucció del 1936.³⁰ També sabem que el tallista Macià Bonafè va obrar l'estructura de fusta del retaule major segons un document del 1449 en el qual els obrers de la parròquia li reconeixen un deute de 250 lliures per haver fet aquesta feina.³¹ Dos pintors, Miquel Nadal i

²⁸ Joaquim GRAUPERA GRAUPERA, «Lligats pel contracte. Límits i condicionants creatius de l'artista medieval», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXVI (2018), p. 287-318.

²⁹ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, not. Bernat Pi, leg. 23 (manual, 1429), Josep M. MADURELL i MARIMON, «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)», *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, vol. I (1948), p. 178, ref. 32.

³⁰ Josep GUDIOL RICART i Santiago ALCOLEA, *Pintura gòtica catalana*, Barcelona, 1987, p. 129.

³¹ Salvador SANPERE MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes. Historia de la pintura en Cataluña en el siglo XV*, vol. I-II, 1906, p. 268; J. GUDIOL i S. ALCOLEA, *Pintura gòtica...*, p. 124.

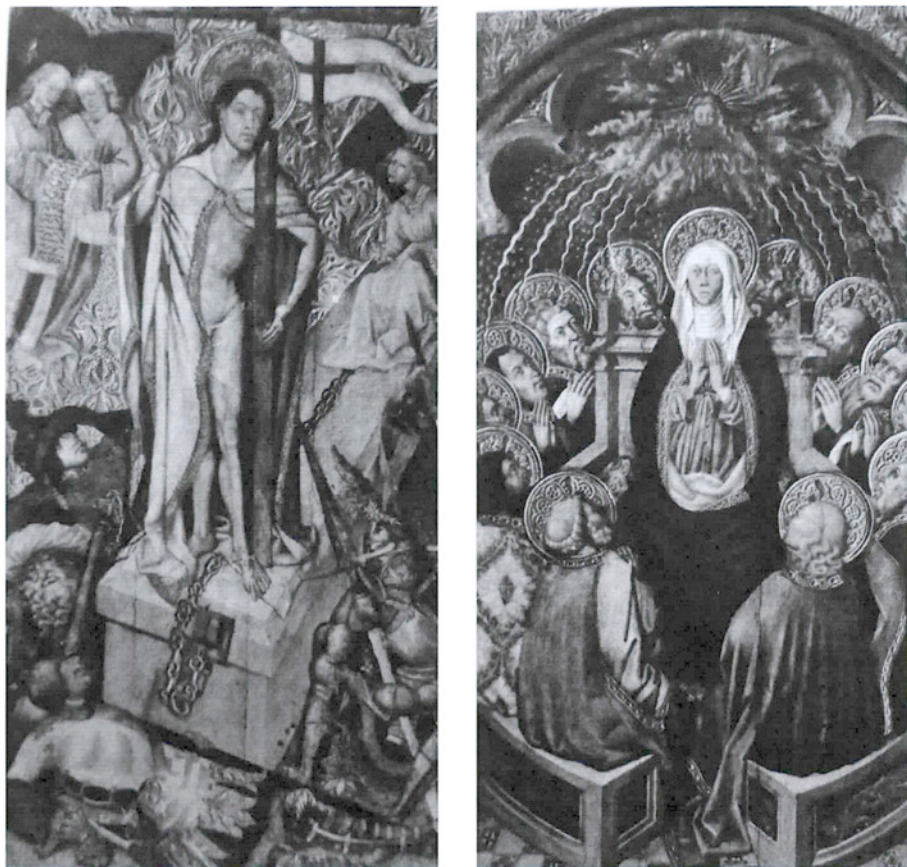

FIGURA 7: Dos compartiments del retaule major de l'església de Santa Maria del Mar dedicats a la Resurrecció i la Pentecosta.

[Procedència, Gudiol-Alcolea, 1987, p. 394, fig. 673-374]

Francesc Vergers o Berges, van contractar el 17 de març de 1445 un retaule per a la capella de Sant Llorenç³² i l'any 1449 Lluís Dalmau va signar un rebut per la

³² Josep M. MADURELL I MARIMON, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VII (1949), p. 375, doc. 364; Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història. Vol. III: L'art i la cultura*, Barcelona, 1975, p. 48; J. GUDIOL I S. ALCOLEA, *Pintura gòtica ...*, p. 129.

pintura del retaule de la capella de Sant Antoni.³³ La darrera dada coneguda sobre l'autoria de retaules a Santa Maria del Mar fa referència al testament sense datar de Felip de Ferrera, que disposa en una de les clàusules la promoció de la manufactura d'un retaule pintat per a la capella de Sant Pere a Santa Maria del Mar, sense cap informació sobre l'autoria (fig. 7).³⁴

El cor gòtic i la Sala del capítol. Uns espais privatius per als beneficiats

Malgrat que, com hem vist, els beneficiats tenien l'obligació d'ocupar-se del culte en cada una de les capelles privatives dels seus promotors respectius, calia també que disposessin d'espais per a certs actes comunitaris necessaris. En primer lloc, calia disposar d'un espai o sala de reunions per discutir i tractar els afers que els eren propis a nivell comunitari, l'anomenada sala capitular. Per altra banda, en certes festes assenyalades de l'any litúrgic, la comunitat de preveres beneficiats participava d'oficis comunitaris celebrats a l'altar major. Calia doncs, la construcció d'un cor a la nau central perquè poguessin seguir l'eucaristia en condicions.

El primer d'aquests espais, la sala de reunions del capítol, no apareix a la documentació fins ben entrat el segle XVI. El primitiu temple de Santa Maria de les Arenes es va malmetre a partir d'un incendi l'any 1379 i va quedar en gran part inservible. Segons ens descriuen les fonts, el podem situar a l'illa de cases situades entre el carrer Espaseria i el Fossar de les Moreres, i la seva entrada es trobava al davant de la porta lateral del temple que ara dona a la plaça del Fossar de les Moreres. El 23 de gener de 1531 els parroquians i el Consell General de la parròquia van determinar refer l'antiga església de Santa Maria de les Arenes per ser reutilitzada com a local de reunió per al capítol de preveres beneficiats. En el futur, l'antiga església s'identificarà amb el nom de «la Passioneria» i romandrà dempeus fins ben entrat el segle XIX, mantenint aquesta funció.³⁵ La raó que la reforma fos tan tardana pot ser per la necessitat d'un espai en condicions per reunir la nombrosa comunitat de preveres. Desconeixem quin espai disposaven per a aquesta funció abans del segle XVI.

D'altra banda, a la llum de la documentació coneguda, consta que l'església de

³³ Chandler Rathfon POST, *A history of spanish painting. Vol. VII. Part 1. The aragonese school in the late middle ages*, Cambridge, Massachusetts, 1941, p. 14; J. GUDIOL i S. ALCOLEA, *Pintura gòtica* ..., p. 158.

³⁴ J. M. MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà...», p. 263, doc. 854.

³⁵ L'edifici de la Passioneria estava localitzat al carrer de les Moreres, núm. 15, carrer actualment desaparegut. El 1852 es canvia la numeració del carrer i el núm. 15 passa a ser el núm. 4, que era propietat de la comunitat de Santa Maria del Mar. Referent a això: AMCB (Arxiu Contemporani de Barcelona), *Numeració dels carrers de Barcelona, actual i anterior*, 1853. La situació exacta d'aquesta finca es pot veure en els Quarterons de Garriga i Roca de 1858. Actualment es conserven aquestes estructures en les finques núm. 2-4 del Fossar de les Moreres. J. BELTRÁN, «Santa Maria del Mar: Un enclave cultural...», p. 108.

Santa Maria del Mar posseïa al bell mig de la nau un cor gòtic.³⁶ Josep Puiggarí i Llobet fou el primer en donar dades sobre el seu projecte inicial. Va ser contractat el 9 de juny de 1424 entre Lluís de Gualbes, Jaume Colom i Jaume Amargós, mercaders i obrers de dita parròquia i Francesc Gener i Llorenç Reixac, mestres fusters: «... Capitols continguts sobre totes les cadires de fust, les quals los dits fustes han e son tenguts per als dits honorables obrers, a obs del cor de la dita esgleya, e comploment de totes les cadires necessaries al dit cor per un rench de cadascuna part...»,³⁷ és a dir, que el cadirat inicialment estava pensat per contenir solament un pis de seients. En una època datada el 1429, Llorenç Reixac admet haver cobrat pels seus treballs en el cadirat i el gener del 1431, després de la mort de Francesc Gener, ja apareix documentat com a mestre major del projecte, juntament amb els fusters Miquel Llop i Antoni Soler, els quals es van reunir per valorar els treballs del difunt Gener en el cor.³⁸ Sembla que a partir d'aquesta data el conjunt del cadirat restà inacabat i calgué contractar un nou artífex.

La nova etapa del projecte del cor tradicionalment s'ha relacionat amb Macià Bonafè a partir d'una època cobrada per aquest l'agost de 1434. Joan Valero va donar a conèixer el 2009 un contracte inèdit signat el 4 d'agost de 1434, uns dies abans de l'època, en què Bonafè apareix esmentat al costat d'Antoni Claperós, on es responsabilitzen de la confecció de vint-i-quatre cadires per al cor de Santa Maria del Mar amb els seus guardapols i respatlles. Segons Valero, la vinculació de Claperós amb aquest projecte, fins al moment desconeguda, es devia mantenir solament en un moment molt inicial del projecte i aquest es degué desmarcar per raons desconegudes: Bonafè es quedà com a responsable del mateix en solitari.³⁹

Tampoc es coneixen les raons per les quals Llorenç Reixac no va continuar amb el projecte després de la defunció de Francesc Gener.⁴⁰ És molt probable que altres treballs a la seu barcelonina demanessin la seva atenció en exclusiva i l'obliguessin a abandonar el projecte. La figura de Llorenç Reixac ha estat recentment reivindicada per Joan Valero i és encara poc coneguda i objecte de debat, especialment a l'hora d'atribuir certes obres al seu catàleg. Tenim notícies que va començar la seva carrera l'any 1394 com a aprenent de Pere Sanglada, amb qui va col·laborar en els treballs del cadirat del cor de la catedral de Barcelona fins a la seva finalització l'any 1399. No torna a

³⁶ J. GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme...*, p. 217-220; Joaquim GRAUPERA GRAUPERA, «Noves descobertes sobre el cor gòtic desaparegut de Santa Maria del Mar», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. XXV (2016), p. 249-268; ID., «Noves descobertes sobre el cor gòtic desaparegut de Santa Maria del Mar», a XXXIII Sessió d'Estudis Mataronins, 19 de novembre de 2016, *Comunicacions presentades*, Mataró, 2016, p. 219-239.

³⁷ Josep PUIGGARÍ I LLOBET, *Garlanda de joyells: estudis è impressions de Barcelona monumental*, Barcelona, 1879; J. M. MADURELL, «Los contratos de obras...», p. 52-53.

³⁸ Joan VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor a la sombra de los grandes maestros del gótico internacional catalán», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 103 (2009), p. 397.

³⁹ AHPB, not. Bernat Pi, *Manual*, 1434-1435. J. VALERO, «Llorenç Reixac...», p. 402.

⁴⁰ Sobre l'obra de Llorenç Reixac, vegeu: Maria Rosa TERÉS I TOMÀS «Llorenç Reixac, escultor de la catedral de Barcelona», *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. III (1987), p. 171-181; J. VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor...», p. 391-426.

aparèixer en els documents fins al 1404 i amb una certa continuïtat va treballant en projectes diversos (la catedral de Barcelona, l'hospital de la Santa Creu, la capella de Sant Miquel...) fins a la seva arribada al projecte del cadirat de Santa Maria del Mar. Després es troba vinculat a obres que sembla que tinguin un caràcter més secundari i especialitzat, treballs de tipus decoratiu (capitells, mènsules, claus de volta), coincidint en part amb la prelatura de Francesc Climent Sopera a la seu barcelonina.⁴¹

Per a la confecció del cadirat del cor de Santa Maria del Mar també tenim documentada la intervenció d'un altre artífex, Enric de Birbar de Lovaina o de Bravant. Aquest, en aquell temps, treballava com a escultor de Barcelona i vivia al carrer dels Canvis Nous.⁴² El 22 de març de 1436 va cobrar per obrar «dues potencies parvas» o misericòrdies⁴³ i se li atribueix també la confecció de les mampares del cadirat que donaven a l'altar.⁴⁴ En el seu testament, datat el 4 d'agost de 1439, s'esmenta que Macià Bonafè li devia uns diners, vint florins, per la confecció d'unes imatges per a Ripoll sense especificar i reconeix també un altre deute, de 70 sous, d'Hug d'Aguilar, obrer de Santa Maria del Mar.⁴⁵

De Macià Bonafè es coneixen també poques dades biogràfiques, malgrat ser a mitjan segle XV un dels principals tallistes de cadirats de cors a la confederació catalano-aragonesa.⁴⁶ L'etimologia del seu nom ens porta a pensar sobre un possible origen jueu de la seva família. A nivell professional va estar molt ben relacionat amb Bernat Martorell i Jaume Huguet. Hom admet que la trona representada a la taula central del retaule de Vallmoll,⁴⁷ obra de Huguet, recull el ressò estilístic de la factura dels

⁴¹ J. VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor...» p. 391-426; Maria Rosa TERÉS I TOMÀS, «La escultura del Gòtic Internacional en la Corona de Aragón: los primeros años (ca. 1400-1416)», *Artígrama*, núm. 26 (2011), p. 149-183; Montserrat JARDÍ ANGUERA, «Llorenç Reixac i Joan Lledó: a propòsit de la seva intervenció al claustre de la catedral de Barcelona», *SVMMA. Revista de Cultures Medievales*, núm. 11 (2018), p. 1-27.

⁴² Montserrat JARDÍ ANGUERA, *Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del segle XV i primer quart del segle XVI: de la tradició germànica a la producció local*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2006, en línia a: <<http://diposit.ub.edu/dspace/handle/2445/35592>> (darrera consulta: 5 d'octubre de 2020), vol. I, p. 23.

⁴³ AHPB, not, Bernat Pi, *Manual*, 2; S. SANPERE, *Los cuatrocentistas...*, vol. I, p. 226.

⁴⁴ Joan AINAUD DE LASARTE, Josep GUDIOL i Frederic Pau VERRIÉ, *La ciudad de Barcelona*, vol. I, Barcelona, 1947, p. 123.

⁴⁵ APHB, not. Pere Soler, *Testaments*, 1426-1443, f. 64v-66; J. VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor...», p. 401.

⁴⁶ Ha estat estudiat per Maria Rosa TERÉS I TOMÀS, «Macià Bonafè y el coro de la catedral de Barcelona. Nuevas consideraciones en torno a su intervención», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 24 (1986), p. 65-86; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La escultura tardogòtica en la Corona de Aragón», a *Actas del Congreso Internacional sobre Gil de Siloe y la Escultura de su época*, Burgos, 2001, p. 308; Laura LÓPEZ IBORRA, «Macià Bonafè i altres tallistes del segle XV», a *L'art gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les darreres influències foranes*, Barcelona, 2007, p. 190-198; J. VALERO, «Llorenç Reixac, un escultor ...», p. 391-426.

⁴⁷ El Retaule de Vallmoll va ser creat cap al 1450 per a l'església de Santa Maria de Vallmoll (Alt Camp) i és obra de Jaume Huguet. De l'estructura original del retaule només es conserven tres taules: la taula central del retaule al Museu Nacional d'Art de Catalunya, l'Anunciació al Museu Diocesà de Tarragona i la predel·la amb un Plany sobre el cos de Crist al Louvre.

FIGURA 8: Restes del cadirat gòtic obrat per Macià Bonafè al s. xv a la capella de Sant Gabriel [Fotografies: J. Graupera, 2016]

cadirats de cor de Bonafè (fig. 8).

El cadirat de Santa Maria del Mar és el primer encàrrec d'importància que se li coneix documentalment. És probable que el seu nom fos proposat pel mateix Llorenç Reixac, en no poder aquest responsabilitzar-se dels treballs. És lògic pensar, doncs, que ambdós pogueren treballar plegats al cor de la catedral de Barcelona –malgrat que Bonafè no aparegui esmentat en els Llibres d'Obra– i per tant, la seva coneixença vingués d'aquí.⁴⁸

Cal remarcar que, de tots aquests encàrrecs, n'hi ha un d'especial per poder aproximar-nos a l'aspecte original del cor gòtic de Santa Maria del Mar. Es tracta del cor del convent dels franciscans de Palma de Mallorca, ja que se li va exigir en el contracte que el confeccionés amb la mateixa estructura que el de Santa Maria del Mar.⁴⁹ Tenim la sort, tal com hem avançat, que el cor de Palma s'ha conservat

⁴⁸ L. LÓPEZ, «Macià Bonafè i altres tallistes...», p. 191.

⁴⁹ Gabriel LLOMPART, «Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (Siglos XIII-XIV)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVI (1973), p. 90-93; L. LÓPEZ, «Macià Bonafè i altres tallistes...», p. 193-195; Laura LÓPEZ IBORRA, «El cadiram de Sant Francesc de Palma-Porreres, una obra mallor-

en la seva totalitat, malgrat que ara es trobi repartit a l'illa entre l'església de Sant Francesc i la parròquia de Porreres.⁵⁰ En el contracte de l'encàrrec d'aquest cor, datat el 1447, s'especifica que: «Primerament es stat concordat entre les dites parts que lo dit Macià Bonaffe fasse e fabrich en lo cor de la dita esgleya sexanta sis cadires ço es dels respatles de les dites cadires amunt tant com es la obra de tabla ah los respatles en e per la forma que per lo dit Macia Bonaffe son stades fetes e fabricades en lo cor de la esglesia de Madona Sancta Maria de la Mar de Barchinona».⁵¹

Fins al 2014 es creia que aquest cadirat gòtic havia desaparegut totalment a causa de dos esdeveniments que l'afectaren severament; en primer lloc, la construcció d'un nou cadirat a la zona de l'altar presbiterial en època del barroc (1771-1782) i en segon lloc, els fets ocorreguts el juliol del 1936, que provocaren la crema de la major part del mobiliari litúrgic de l'església. Però de fet no es van perdre totalment, ja que part del cadirat gòtic es conserva encara *in situ* repartit i desmembrat en diverses capelles laterals de la basílica. Concretament, ens han arribat amb bon estat de conservació onze seients del cor baix i tres seients del cor alt, a banda de les fotografies conservades de la part del cadirat del cor que va ser traslladat a la parròquia de Cabriels (El Maresme) el 1779.⁵²

quina de Macià Bonafè», a *Actes de les primeres jornades d'Estudis Locals*, Porreres, 2007, p. 38; Antonio PONS CORTÉS i Luis GONZÁLEZ ANSORENA, «La sillería gótica del convento de San Francisco de Palma. Historia, topografía y aspectos iconográficos», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 104 (2009), p. 451-500.

⁵⁰ Jaime de OLEZA, «Llibre d'antiguitats de la Iglesia del convent de Sant Francesc de la ciutat de Mallorca», *Bolleti de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. XXI (1926-27), p. 307-308; Maria BARCELÓ CRESPI, *L'església parroquial de Porreres (Notes històrico-artístiques)*, Palma de Mallorca, 1989; L. LÓPEZ, «Macià Bonafè i altres tallistes...», p. 193-195; ID., «El cadiram de Sant Francesc...», p. 27-43.

⁵¹ G. LLOMPART, «Miscelánea de arquitectura...», p. 110-113.

⁵² J. GRAUPERA, *L'art gòtic al Baix Maresme...*; J. GRAUPERA, «Noves descobertes...».

PROMOTOR	Any	OFICI	DOMICILI	Capella
Jaume Gualbes	1348	Draper. Conseller de la ciutat	Entre la peixateria i Santa Maria del Mar	Capella de Sant Mateu i Santa Marta
Raimon Dusai	Abans de 1370	Conseller de la ciutat	A la línia de Mar	Sant Rafael i les onze mil Verges
Descendents de Galcerà Llull	1348 però no es va executar	Ciudadans honrats i cavallers	Pla d'en Llull . Rec de Sant Daniel	Santa Marta
Raimon Savall	1364		Prop de Santa Maria	Sant Esteve
Marió, filla de Bernat Serra	1350		Carrer del Mar	Sant Marc i Santa Bàrbara
Guileuma i Francesca Rovira	Abans del 1363	Esposes de membres de l'administració reial	Carrer Montcada	Capella de Sant Nicolau i Sant Antoni de Pàdua
Gilbert de Fàbrega	Abans del 1363	Parador de draps de llana	Carrer Montcada	Sant Lluch i Sant Agustí
BonannatSapera	1344	Administració reial	Carrer Montcada	Sant Pau i Santa Pràxedis
Ferrer , descendent d'ArmauBallaró	1348	Draper	Carrer Montcada	Sant Honorat i Santa Oliva
Agnès, vídua de Joan de la Geltrú	Abans del 1337	Apotecari	Carrer del Mar	Capella de Sant Bernat i Sant Antoni
Jaume Cavaller	1362	Ciudadà Honrat i conseller de la ciutat	Pl. De Canvis	Sant Jordi i Santa Helena
Bernat Sabastida	1338	Mercader	Carrer Montcada	Sant Francesc i Santa Clara
Jaume Solà	1363	Mercader	Carrer d'en Bartolí prop carrer del Mar	Sant Felip i Sant Jaume

Berenguer de Roudor	1331	Ciudadà	Prop dels Banys Vells	Capella de Santa Eulàlia de Barcelona
---------------------	------	---------	-----------------------	---------------------------------------

Del quarter de Framenors				
PROMOTOR	Any	OFICI	DOMICILI	Capella
Francesc, vidua de Ferrer i Bernat de Gualbes	Abans 1348		Carrer Dagueria, Mercè i carrer Ample	Sant Mateu i Santa Marta
Galcerà fill de Francesc Estrada	1355	Mercader	Prop del forn de Viladecols al Carrer Regomir	Tots Sants
Vidua d'Arnau	1324	Draper	Carrer Ample	Capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia . Traslladada de la romànica
Pere de Preixana	1333	Mercader		Capella de Sant Andreu Procedia de Sant Andreu de Gurb p. 192
Guillem Alomar	1339	Viceconseller del rei	Prop la muralla romana Carrer Lledó	Santíssima trinitat
Francesc Gener	1341	Mercader	Carrer Bassea	Sant Tomàs

BIBLIOGRAFIA

- AINAUD DE LASARTE, Joan; GUDIOL, Josep; VERRIÉ, Frederic Pau. *La ciudad de Barcelona*, vol. I. Barcelona, 1947.
- BARCELÓ CRESPI, Maria. *L'església parroquial de Porreres (Notes històrico-artístiques)*. Palma de Mallorca, 1989.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura; DE ALÒS I DOU, Josep Maria. *La Iglesia y la heráldica de Santa María del Mar de Barcelona*. Barcelona, 1925.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura. *Santa Maria del Mar. Monografia històrico-artística*, 2 vol. Barcelona, 1925-1927.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, Julia. «Santa María del Mar: Un enclave cultural de la antigüedad tardía en el suburbium de Barcino». *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, època II, núm. 7 (2011), p. 102-143.
- BORAU, Cristina. *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XV*. Barcelona, 2003.
- BRACONS I CLAPÉS, Josep. «Santa Maria del Mar». A: *L'Art Gòtic a Catalunya. Arquitectura*, vol. II, *Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2003, p. 72-88.
- BRACONS, Josep; TERÉS, Maria Rosa. «La Catedral de Barcelona». A: *L'Art Gòtic a Catalunya. Arquitectura*, vol. I, *Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*. Barcelona, 2002, p. 274-301.
- CONDE MORAGUES, Luis. «Hipótesis sobre la posible identificación del anfiteatro de Barcino». *Pyrenae*, núm. 44/2 (2013), p. 47-68.
- CUADRADA, Coral; DURANT DUELT, Daniel; MARTÍNEZ-GIRALT, Alejandro. *El Fons Llull de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà*. Tarragona, 2018.
- DOMENGE, Joan; VIDAL, Jacobo. *Santa Maria del Mar*. Palau de Plegamans, 2018.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *Barcelona i la seva història. Vol. III: L'art i la cultura*. Barcelona, 1975.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «La escultura tardogòtica en la Corona de Aragón». A: *Actas del Congreso Internacional sobre Gil de Siloe y la Escultura de su época*. Burgos, 2001, p. 287-333.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2012.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «Noves descobertes sobre el cor gòtic desaparegut de Santa Maria del Mar». *Lambard. Estudis d'art medieval*, vol. XXV (2016), p. 249-268.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «Noves descobertes sobre el cor gòtic desaparegut de Santa Maria del Mar». A: *XXXIII Sessió d'Estudis Mataronins, 19 de novembre de 2016, Comunicacions presentades*. Mataró, 2016, p. 219-239.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «Materials prefabricats en pedra de Montjuïc (Barcelona) en època gòtica. Artífexs i mecanismes d'explotació». A: GIRÁLDEZ, Pilar; VENDRELL,

- Màrius (coord.). *Bella Pedra Vella: explotació, usos i conservació en l'àmbit de la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2017, p. 149-166.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «Usos, artífexs i comerç de la pedra de Montjuïc de Barcelona a l'època medieval». A: ESPAÑOL, Francesca; VALERO, Joan (ed.). *Les pedres medievals a la Corona d'Aragó*. Barcelona, 2017, p. 237-256.
- GRAUPERA GRAUPERA, Joaquim. «Lligats pel contracte. Límits i condicionants creatius de l'artista medieval». *Lambard: estudis d'art medieval*, vol. XXVI (2018), p. 287-318.
- GUDIOL RICART, Josep; ALCOLEA, Santiago. *Pintura gòtica catalana*. Barcelona, 1987.
- JARDÍ ANGUERA, Montserrat. *Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del segle XV i primer quart del segle XVI: de la tradició germànica a la producció local*. Tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2006.
- JARDÍ ANGUERA, Montserrat. «Llorenç Reixac i Joan Lledó: a propòsit de la seva intervenció al claustre de la catedral de Barcelona». *SVMMA. Revista de Cultures Medievales*, núm. 11 (2018), p. 1-27.
- LLOMPART, Gabriel. «Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (Siglos XIII-XIV)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVI (1973), p. 83-114.
- LÓPEZ IBORRA, Laura. «Macià Bonafè i altres tallistes del segle XV». A: *L'art gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les darreres influències foranes*. Barcelona, 2007, p. 190-198.
- LÓPEZ IBORRA, Laura. «El cadiram de Sant Francesc de Palma-Porreres, una obra mallorquina de Macià Bonafè». A: *Actes de les primeres jornades d'Estudis Locals*. Porreres, 2007, p. 27-43.
- MADURELL I MARIMON, Josep Maria. «Los contratos de obras en los protocolos notariales y su aportación a la historia de la arquitectura (siglos XIV-XVI)». *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos*, vol. I (1948), p. 105-199.
- MADURELL I MARIMON, Josep Maria. «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VII (1949).
- MIRABELL, Carlos Nicolás. *Una visita a la gran basílica, capilla real e iglesia parroquial de Santa Maria de la Mar de Barcelona*. Barcelona, 1849.
- OLEZA, Jaime de. «Llibre d'antiguitats de la Iglesia del convent de Sant Francesc de la ciutat de Mallorca». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. XXI (1926-27), p. 307-308.
- PONS CORTÉS, Antonio; GONZÁLEZ ANSORENA, Luis. «La sillería gótica del convento de San Francisco de Palma. Historia, topografía y aspectos iconográficos». *Boletín Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 104 (2009), p. 451-500.
- POST, Chandler Rathfon. *A history of spanish painting. Vol. VII. Part 1. The aragonese school in the late middle ages*. Cambridge, Massachusetts, 1941.
- PUIGGARÍ I LLOBET, Josep. *Garlanda de joyells: estudis è impressions de Barcelona monumental*. Barcelona, 1879.
- RAMOS I MARTÍNEZ, Maria Lluïsa. «Santa Maria del Mar». A: *Catalunya Romànica. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, vol. XX. Barcelona 1992.
- RIBAS I BERTRAN, Marià. «Necrópolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar». A: *Actas de la Iª Reunión Nacional de Arqueología Paleocristiana*. Vitoria, 1966, p. 151-172.
- RIBAS I BERTRAN, Marià. «Una necrópolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar de Barcelona». *Ampúrias. Revista de prehistoria, Arqueologia y Etnologia*, vol. XXIX (1967), p. 196-228.

- RIBAS I BERTRAN, Marià. «Descubrimiento de una necrópolis romana en la basílica de Santa María del Mar». *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, vol. XII (1968), p. 5-32.
- RIBAS I BERTRAN, Marià. *Necrópolis romana en la Basílica de Santa María del Mar de Barcelona*. Barcelona, 1977.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *La ciutat de Mallorca en el segle XIII (Documentari)*. Felanitx, 2001.
- RUBIÓ I LLUCH, A. *Documents per l'història de la cultura catalana mig-eval*. Barcelona, 2 vol., 1907-21. Edició facsímil, 2000.
- SALES CARBONELL, Jordina. «Santa María de las Arenas, Santa María del Mar y el anfiteatro romano de Barcelona». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 21 (2011), p. 61-73.
- SALES CARBONELL, Jordina. «Sobre los “anfiteatros” de Barcino. A propósito de una nueva hipótesis». *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 24 (2014), p. 379-382.
- SANPERE MIQUEL, Salvador. *Los cuatrocentistas catalanes. Història de la pintura en Catalunya en el siglo XV*, 2 vol. Barcelona, 1906.
- TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa. «Macià Bonafè y el coro de la catedral de Barcelona. Nuevas consideraciones en torno a su intervención». *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. 24 (1986), p. 65-86.
- TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa. «Llorenç Reixac, escultor de la catedral de Barcelona». *Lam-bard. Estudis d'art medieval*, vol. III (1987), p. 171-181.
- TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa. «La escultura del Gótico Internacional en la Corona de Aragón: los primeros años (ca. 1400-1416)». *Artigrama*, núm. 26 (2011), p. 149-183.
- TORT I MITJANS, Francesc. *Santa Maria del Mar. Catedral de la Ribera*. Barcelona, 1990.
- VALERO, Joan. «Llorenç Reixac, un escultor a la sombra de los grandes maestros del gótico internacional catalán». *Boletín del Museo “Camón Aznar”*, núm. 103 (2009), p. 391-426.